

Андрій ГРЕЧИЛО

доктор історичних наук

*провідний науковий співробітник Львівського відділення
Інституту української археографії та джерелознавства*

ім. М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-2872>

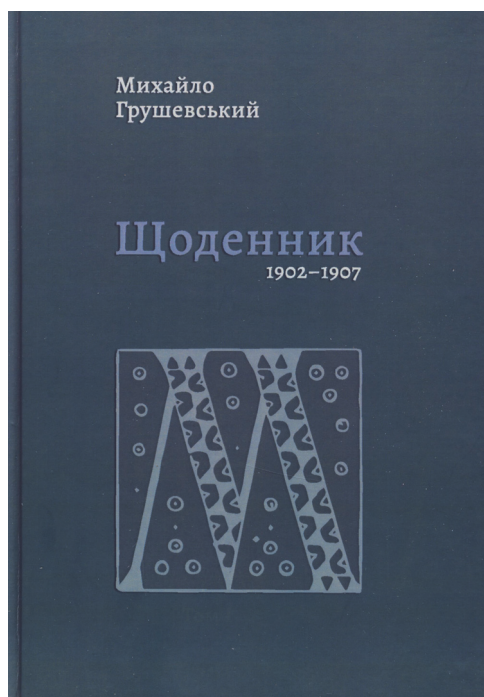
e-mail: grechylo@yahoo.com

**[Рец. на кн.]: Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у
2 т. / упоряд., вст. ст., комент. С. Панькова; наук. ред. І. Гирич.
Київ: Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2021. Т. 1: (1902–1907).
544 с.; Т. 2: (1908–1914). 535 с.: іл.**

У середині червня 2022 р. у Державному меморіальному музеї М. Грушевського у Львові відбулася презентація важливого історичного джерела – двотомника «Щоденник Михайла Грушевського (1902–1914 рр.)» (Грушевський, 2021а, 2021б). Друк цього унікального видання здійснювався в Ніжині й ледве не був зірваний повномасштабним російським вторгненням в Україну, тому його випуск вдалося завершити лише на початку травня 2022 р.

Перший том починається ґрунтовною вступною статтею упорядника Світлани Панькової «Truditur dies die / І так минає день за днем» (С. 9–52). Далі подано фрагменти щоденника за 1902 р. (С. 53–72), єдину виявлену нотатку за 1903 р. (С. 73–76), а також розділені за роками майже щоденні записи за 1904–1907 рр. (С. 77–495). Доповнюють цей том список маловживаних слів діалектичного та іншомовного походження (С. 497–499), список умовних скорочень (С. 500), іменний (С. 501–535) та географічний (С. 537–542) покажчики. Всі подані в цьому томі щоденникові тексти збережені в рукописах (автографах).

До другого тому увійшли поденні нотатки за 1908 р. (С. 9–170), 1909 р. (С. 171–354) та до середини червня 1910 р. (С. 355–410). Як додаток подано щоденникові за-

писи за липень 1910 р. – листопад 1914 р. у купюрах Київського губернського жандармського управління (С. 411–431), зроблених на підставі оригінальних нотаток М. Грушевського, вилучених як «речові докази» під час його арешту в листопаді 1914 р. Ілюстративний блок (С. 433–479) містить низку оригінальних фотографій, рисунків та автографів зі збірок Історико-меморіального музею М. Грушевського, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України в Києві, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Національного музею у Львові ім. А. Шептицького. Завершують другий том також список маловживаних слів діалектичного та іншомовного походження (С. 481–484), список умовних скорочень (С. 485), іменний (С. 487–527) і географічний (С. 529–535) покажчики.

Дослідження було реалізоване в межах теми Національної академії наук України «Творення модерної України: від ідеї до інституту держави» на 2020–2021 рр.

Двотомник продовжив серію опублікованих раніше гімназійних і студентських записів Михайла Грушевського (Зашкільняк, 1993; Зашкільняк, 1997). До нього ввійшли всі виявлені на цей момент щоденникові записи початку ХХ ст. Деякі фрагменти, зокрема за 1904–1905 рр., 1910 р. та купюри за 1910–1914 рр. за протоколом жандармського управління, вже були введені до наукового обігу (Гирич, 1995, с. 10–30; Гирич, Тодійчук, 2002, с. 96–127; Гирич, Тодійчук, 2007, с. 15–74; Панькова, 2006, с. 607–633), але в повному обсязі опубліковані вперше. Всі подані тексти (рукописи, автографи) щоденника зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві. Передовсім це тексти, розпорошені по різних справах родинного архіву Грушевських (ф. 1235). 42 купюри з жандармського протоколу походять із ф. 274 (Київське губернське жандармське управління, м. Київ).

Надзвичайна цінність цих щоденників – величезний масив джерелознавчого фактажу. Детально подано інформацію про різні наукові та громадські справи, висвітлено перебіг подій, у яких М. Грушевський був безпосереднім учасником чи відігравав основну роль. Ці записи відкривають перед нами нові сторінки життєпису видатного історика. Ми довідуємося про побут і звички М. Грушевського та членів його родини. Перед нами постає людина невтомної енергії з різносторонніми інтересами і вподобаннями. Ми бачимо не лише вченого, а й колекціонера, збирача українських старожитностей, театрала, мандрівника.

Окремо треба відзначити працю упорядника – директора Історико-меморіального музею М. Грушевського в Києві С. Панькової. Передовсім це чудова археографічна

робота, виконана в дуже стислі терміни. Як уже зазначено, ці щоденникові записи довелося вишукувати буквально по крихтах, опрацьовуючи багато архівного матеріалу, переглядаючи десятки одиниць зберігання. Ще одна проблема – це розшифрування складного почерку М. Грушевського, відчитання і розкриття різних скорочень та криптонімів, пояснення маловживаних діалектичних слів й іншомовних виразів.

Ну і те, що робить двотомник надзвичайно зручним у користуванні для дослідників, – це коментарі упорядника. Подані вони не у традиційній формі підрядкових чи прикінцевих приміток, а розміщуються зразу ж за поденними записами М. Грушевського як короткі цитати та детальні пояснення, з якими подіями чи особами пов'язані. За обсягом коментарі упорядника значно більші від тексту щоденників. Вони дають змогу отримати повну інформацію про кого та про що писав М. Грушевський, без потреби витрачати час на пошук додаткових відомостей чи пояснень.

Не менш якісні вступна стаття від упорядника, іменний та географічний покажчики. Підібрані в ілюстративному додатку різні за тематикою фотодокументальні матеріали, шаржі, рисунки, обкладинки видань, поштівки чудово доповнюють та візуалізують описані в щоденниках сюжети.

Додають позитивних вражень від видання зручно виконана для читача верстка й оригінальне оформлення двотомника (художнє оформлення – В'ячеслава Горшкова). На обкладинках томів використано графіку Василя Кричевського – розроблені за мотивами гуцульського орнаменту ініціали М і Г, якими 1911 р. було оздоблено сторінки праці Михайла Грушевського «Наша політика» (Грушевський, 1911, с. 40).

Єдиний прикрий момент – мізерний наклад видання, який становить лише 150 примірників. Хоча втіхою для дослідників може стати те, що оцифрована версія двотомника вже з квітня 2023 р. доступна на ресурсі «е-архів Михайла Грушевського».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Гирич, І. (публ. та комент.). (1995). Щоденник М. С. Грушевського (1904–1910 рр.). *Київська старовина*, 1, 10–30.
- Гирич, І., Тодійчук, О. (2002). Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік. *Український історик*, 1–4, 96–127.
- Гирич, І., Тодійчук, О. (підг. до друку, прим., комент.). (2007). *Грушевський, М. (2007). Щоденник [1904–1905 рр.]. Український історик*, 4/1–2, 15–74.
- Грушевський, М. (1911). *Наша політика*, 5, 40.
- Паньков, С. (упоряд.); Гирич, І. (наук. ред.). (2021а). *Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у 2 т. (Т. 1: (1902–1907))*. Київ.
- Паньков, С. (упоряд.); Гирич, І. (наук. ред.). (2021б). *Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у 2 т. (Т. 2: (1908–1914))*. Київ.
- Зашкільняк, Л. (упоряд.). (1993). Грушевський, М. *Щоденник (1883–1884 рр.)*. *Київська старовина*, 3, 28–35; 4, 12–19; 5, 13–24.
- Зашкільняк, Л. (упоряд.). (1997). Грушевський, М. С. *Щоденник. (1888–1894 рр.)*. Київ.
- Панькова, С. (2006). Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління. *Записки НТШ: Т. 251: Праці історично-філософської секції*, Львів, 607–633.

REFERENCES:

- Hyrych, I. (Publ. & Koment.). (1995). *Shchodennyk M. S. Hrushevskoho (1904–1910 rr.)*. *Kyivska starovyna*, 1, 10–30 (in Ukrainian).
- Hyrych, I., Todiichuk, O. (2002). *Shchodennyk Mykhaila Hrushevskoho za 1910 rik*. *Ukrainskyi istoryk*, 1–4, 96–127 (in Ukrainian).
- Hyrych, I., Todiichuk, O. (pidh. do druku, prym., koment.). (2007). Hrushevskyyi, M. (2007). *Shchodennyk [1904–1905 rr.]*. *Ukrainskyi istoryk*, 4/1–2, 15–74 (in Ukrainian).
- Hrushevskyyi, M. (1911). *Nasha polityka*, 5, 40 (in Ukrainian).
- Pankov, S. (Ed.); Hyrych, I. (Ed.). (2021a). *Hrushevskyyi M. Shchodennyk (1902–1914 rr.): u 2 t. (T. 1: (1902–1907))*. Kyiv.
- Pankov, S. (Ed.); Hyrych, I. (Ed.). (2021b). *Hrushevskyyi M. Shchodennyk (1902–1914 rr.): u 2 t. (T. 2: (1908–1914))*. Kyiv.
- Zashkilniak, L. (Comp.). (1997). Hrushevskyyi, M. S. *Shchodennyk. (1888–1894 rr.)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Pankova, S. (2006). *Shchodennyk Mykhaila Hrushevskoho 1910–1914 rokiv u kupiurakh Kyivskoho hubernskoho zhandarmskoho upravlinnia*. *Zapysky NTSh: Pratsi istorychno-filosofskoi sektsii*, 251. Lviv. 607–633 (in Ukrainian).